

Mato ZOVKIĆ

UPORABA SVETOGA PISMA MEĐU BOSANSKIM KRSTJANIMA

Sažetak

Za uporabu Svetog Pisma od bosanskih krstjana imamo više podataka u polemičnim spisima katoličkih autora koji su ih napadali kao krivovjerce nego u spisima koji potječu do njih samih. Ovo pitanje uklopljeno je u kontekst služenja Svetim Pismom kod asketskih pokreta 13. do 15. st. kao što su krivovjerni katari, ali i pravovjerni dominikanci i franjevci. U to doba nastao je novi tip prepisivanja Svetog Pisma koje se moglo nositi na put, a mnogi propovjednici učili su pojedine dijelova napamet. Najkompletniji rukopis je Hvalov zbornik, koji je nastao 1404. god. te sadrži sve knjige Novog zavjeta, 150 psalama i osam starozavjetnih pjesama. Drugi sačuvani rukopisi i spisi sadrže dijelove Novog zavjeta te formulacije koje odražavaju vjeru u Krista kao posrednika spasenja, slavljenje određenih blagdana i poticaje na molitve za pokojnike. Knjiga Otkrivenja najviše je prepisivana i tumačena. U polemičkim spisima protiv katara, te posebno protiv krivovjeraca u Bosni od 1250. (Pavao Dalmatinac) do 1461. god. (kardinal Torquemada), oni su napadani kao krivovjerci koji odbacuju učenje da je Bog stvorio materijalni svijet, skoro cijeli Stari zavjet te iskrivljeno tumače Otkrivenje, odbijaju krštenje vodom i dr. Najvjerodostojniji su upiti bosanskih franjevaca papi Grguru XI. 1372. god. iz kojih je razvidno da neki heretici u Bosni traže sklapanje ženidbe pod uvjetom koji takav brak čini kršćanski nevaljanim. Bosanski krstjani su srednjovjekovni pokret protesta; na svoj način svjedočili su biblijsko siromašivo i jednostavnost, ali izvan zajedništva opće Crkve.

Naziv "krstjani" koji su oni sami sebi s ponosom pridavali upućuje na služenje Svetim Pismom Staroga i Novoga zavjeta kao zbirkom kanonskih knjiga koje kršćani smatraju nadahnutima. Splitski nadbiskup Bernard morao je očito imati ovlasti svjetovnog vladara kad je oko 1200. god. protjerao iz Splita i Trogira "brojne krivovjerce, katare i patarene, kojima je bosanski ban Kulin dao sigurno utočište i zaštitu".¹ U istoj Šanjekovoj knji-

¹ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003., str. 3.

zi otisnuta je Oporuka 'gosta' Radina Butkovića od 5. siječnja 1466., u kojoj oporučitelj traži da vjernici koji ga nadžive blagdanom, nedjeljom i petkom mole Oče naš za njega kako bi ga Gospodin izbavio od grijeha i pomilovao na strašnome sudu.² To odaje vjeru u osnovni sadržaj Svetoga Pisma. Kako su se ovi krstjani služili Svetim Pismom? Što nam o tome govore njihovi vlastiti izvori a što spisi njihovih teoloških i političkih protivnika? Kako se njihova uporaba Svetoga Pisma uklapa u slične postupke drugih obnoviteljskih pokreta u Europi njihova vremena?

Ovo pitanje je tim aktualnije što su dosada o tome pisali uglavnom lingvisti koji su se zanimali za njihov kanon, glagoljske prijedloške iz kojih su prepisivali svoje lekcionare i minijature u njihovim kodeksima.³ Jedino je uporabi Apokalipse posvećena nešto veća pažnja, ali opet sa stajališta jesu li prepisivali iz zapadnog ili istočnog prijedloška.⁴

Sveto Pismo među kršćanima Europe od početka 13. do kraja 15. stoljeća

Srednji vijek je razdoblje od pada Rimskog Carstva do početka Reformacije (od oko 500. do oko 1500. god.). To je vrijeme nastanka i razvoja tzv. kršćanskog društva kada je čežnja za vječnim spasenjem bila javno očitovana te prakticirana u životu pojedinca i zajednice. Zato je to bitno doba biblijske kulture, jer je Biblija proučavana i propovijedana kao Riječ Božja, kao izvor istine te posebno kao izvorište teologije.⁵ U razdoblju crkvenih otaca Sveto Pismo upotrebljavano je u liturgiji Crkve i proučavanju pojedinaca za tumačenje osnovnih kršćanskih istina i moralnih normi u grčko-rimskom svijetu. U srednjem vijeku proširena je uporaba Svetoga Pisma u čitanjima kod časoslova, sakramenata i obreda te pri proučavanju u katedralnim i samostanskim školama. U razdoblju neposredno prije grgurevske reforme nastali su komentari pojedinih biblijskih

² Usp. *isto*, str. 363.

³ Usp. npr. H. KUNA, "O jeziku i pismu Hvalova zbornika", u: *Zbornik Hvala krstjanina*, Svjetlost, Sarajevo 1986., str. 15-21 (s popisom literature); J. MAKSIMOVIĆ, "Illuminacija Hvalova zbornika", u: *Zbornik Hvala krstjanina*, str. 22-29 (s bilješkama koje upućuju na literaturu).

⁴ Usp. J. HAMM, "Apokalipsa bosanskih krstjana", u: *Slovo*, 9-10 (1960), 43-104.

⁵ Usp. WILLEMIEN OTTEN, "The Power of the Bible in the Middle Ages", u: *The International Bible Commentary. A Catholic and Ecumenical Commentary for the Twenty-First Century*, Editor William R. Farmer, Associate Editors Sean McEvenue, Armando J. Levoratti, David L. Dungan, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota 1998., str. 48-52; C. TOMIĆ, "Srednjovjekovna egzegeza (6. do 15. st.)", u svom djelu: *Pristup Bibliji*, Provincijalat franjevac konventualaca, Zagreb 1986., str. 388-395.

knjiga prema klasičnoj teoriji o četiri smisla (povijesni, alegorijski, moralni, anagogijski).⁶ U vrijeme grgurevske reforme teolozi naklonjeni papi pozivali su se na neke biblijske tekstove da opravdaju premoć duhovne vlasti nad svjetovnom (Post 1,16; Pj 8,3; Lk 22,38; 1 Kor 2,15; teorija o dva mača). Zastupnici prvenstva svjetovnih vladara također su se pozivali na neke biblijske tekstove (kraljevsko svećenstvo: Izl 22,27; Ps 84,8 i dr.). Po sebi je jasno da su u takvim prilikama i “heretici svoje religiozno-čudoredne zahtjeve crpli dobrim dijelom iz Novog zavjeta, a svoje su razumijevanje Svetog Pisma rado pripisivali nadahnuću Duha Svetoga”.⁷

Jedan od krivovjernih pokreta 12. i 13. st. bili su katari. Oni su zapravo bili heterogeni pokret protesta i ovdje nas zanimaju sa stajališta služenja Svetim Pismom.⁸ Sami su se zvali “čistima” ili “dobrim kršćanima” što uključuje i služenje kršćanskim kanonskim knjigama, ali su im pristupali izbirljivo, jer su naučavali da je materija zla, da se osnovno oproštenje grijeha postiže polaganjem ruku a ne krštenjem uz uporabu vode. Nisu pridavali vrijednost Kristovoj smrti na križu, ali jesu Krista smatrali božanskim osloboditeljem čovjeka i učiteljem mudrosti. Sa stajališta današnjih žena vjernica posebno je provokativno da su ženu smatrali suradnicom sotone zato što je zavela anđele pa se “Bog zbog toga razljutio i zakleo da nikada više neće pripustiti u nebo koju ženu, a to znači da se duše žena nakon smrti trebaju najprije promijeniti”.⁹ Danas im se upisuje u zaslugu da su otkrili važnost vjernika laika.

⁶ Klasična djela o proučavanju Svetog Pisma u srednjem vijeku: H. DE LUBAC, *Égèse médiévale: les quatre sens de l'Écriture*, Aubier, Paris 1959.-1964. (4 sv.). Dijelovi ovoga djela prevedeni su na engleski i njemački. H. GRAF REVENTLOW, *Epochen der Bibelauslegung*, Band II: *Von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter*, Verlag C. H. Beck, München 1994. Poslužio sam se i leksikonskim preglednim člancima: H. KARPP, “Bibel IV. Die Funktion der Bibel in der Kirche”, u: *Theologische Realenzyklopädie*, 6, Walter de Gruyter, Berlin 1993., str. 48-93; J. W. ROGERSON, “Interpretation, History of”, te W. G. JEANROND, “History of Biblical Hermeneutics”, u: *The Anchor Bible Dictionary*, Vol. 3, Doubleday, New York 1992., str. 424-443.

⁷ F. KEMPF, “Heretički i reformni pokreti u kleru i među laicima (1000-1050). Zapadni svijet na prijelazu prema razvijenom srednjem vijeku”, u: H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, III/I, Kršćanska sadašnjost (KS), Zagreb 1971., str. 379-389, citat na str. 380. Za našu temu u ovom svesku važna su još poglavlja: “Obrazovanost i znanost”, str. 372-379, “Pokret vita evangelica i pojava novih redova”, str. 504-518 te “Filozofsko-teološke borbe”, str. 518-527.

⁸ Usp. poglavlja: H. WOLTER, “Prosjački redovi”, “Krivovjerje i inkvizicija u 13. stoljeću”, “Kršćanski entuzijastički pokreti u 13. stoljeću”, “Pokret spirituala i spor oko siromaštva”, u: H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, III/II, KS, Zagreb 1993., str. 198-213, 244-253, 285-291, 424-430.

⁹ DANIELLA MÜLLER, “Katharer”, u: *Theologische Realenzyklopädie*, 18, Berlin 2000., str. 21-30. Autorica ističe da je katarski pokret živio oko 200 godina, ali od 1982. postoji u Francuskoj *Centre nationale d'études Cathares* u Villegly kod Carcassonne koji intenzivno istražuje dokumente o katarima.

Prema Sacconijevoj *Sumi o katarima i leonistima* iz 1250. god. postojale su različite katarske "Crkve" kojima je zajedničko suprotstavljanje Rimu te potpuno ili djelomično odbacivanje Staroga zavjeta: "Đavao je začetnik čitavog Starog zavjeta, osim ovih knjiga: Job, Psaltir, Knjiga Salomonova, Knjiga mudrosti, Knjiga Isusa sina Sirahova, Izaija, Jeremija, Ezekijel, Danijel i knjigâ dvanaestorice proroka."¹⁰ Sacconijeve podatke o katarima povjesničari smatraju vjerodostojnima zato što je odrastao kao jedan od katarata te se obratio na katoličko zajedništvo, postao domikinanac i vođa inkvizicije u Lombradiji 1254. god. Katari su se služili svim novozavjetnim knjigama u dokazivanju svoga učenja a svoje vjerske sastanke i molitve održavali su na otvorenom, navečer, kako ih ne bi prepoznali špijuni inkvizicije.¹¹

Pravovjerni i heretični propovjednici morali su znati napamet dosta citata iz Svetog Pisma. Mnogi monasi su prepisivali Bibliju kao vježbanje u kršćanskoj savršenosti te neke dijelove učili napamet. U 13. st. došlo je do nove tehnike prepisivanja Biblije: "Sto godina između 1170. i 1270. proizvelo je format Biblije koji ju je preoblikovao snažnije nego ikoje stoljeće od otkrića kodeksa, a biblijski oblik toga vremena još uvijek postoji. Najveći dio toga razvoja odvijao se u Francuskoj. Promjena je očita i jasna a odvijala se u dva koraka. Počela je postepenim fizičkim promjenama biblijskog formata u sjevernoj Francuskoj između 1170. i 1230. Na drugom stupnju, od oko 1240. i dalje silno se proširila nova Biblija diljem Europe: ... stranice su smanjene, sva Biblija stavljena je u jedan svezak otprilike oblika današnjih knjiga, stavljeni su predgovori i abecedni popis tumačenja hebrejskih imena, tekst je podijeljen na poglavlja."¹² Dakako da su i slova bila sitnija. Središte tog novog stila prepisivanja postao je Pariz i tada je ustaljen redosljed knjiga SZ i NZ kao što ga sadrže katolička izdanja danas. Pariz je sredinom 13. st. imao oko 150.000 stanovnika i mnoštvo teoloških učilišta na kojima se marljivo proučavalo Sveto Pismo. Na Teološkom fakultetu spremali su se mladi dominikanci za buduće propovjednike koji će poučavati pravovjerne i pobijati heretike: "Ta nova Biblija u jednom svesku bila je idealna za braću propovjednike. Papa Honorije III. već je 1220. spomenuo dominikance kao studente Svetog Pisma u Parizu. Bilo je prirodno

¹⁰ F. ŠANJEK, "Dualističko-evangelički pokret u XIII. stoljeću u svjetlu Sacconijeve 'Sume o katarima i leonistima' (1250.)", u: *Bogoslovska smotra* (BS), XLV (1976), 3, 285-305, citat na str. 294.

¹¹ Usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 153-155, prilikom uvoda u "Raspavu između rimokatolika i bosanskog patarena" od Pavla Dalmatinca iz oko 1250. god.

¹² CH. DE HAMEL, "Portable Bibles of Thirteenth Century", u svom djelu *The Book. A History of the Bible*, Phaidon Press Limited, London 2001., str. 114-139, citat na str. 117.

da posegnu za formatom Biblije koja se tu upotrebljava. Uvidjeli su joj vrijednost kao da su je sami izmislili. Pariška Biblija odgovarala je braći propovjednicima iz četiriju razloga: mogla se nositi na put, bila je cjelovita, mogli su se u njoj brzo orijentirati i mogli su je nabaviti po pristupačnoj cijeni.¹³ U našim krajevima, zoran primjer takve Biblije je *Hvalov zbornik* iz 1404. god. koji sadrži samo Psaltir i Novi zavjet. Hamel nastavlja da su ove male Biblije nazvane studentskima, ali da je točnije nazvati ih Biblijama putujućih propovjednika. Oko 1338. god. biblioteka Sorbone imala je 40 primjeraka takve Biblije, ali je ona ubrzo bila proširena u široke slojeve: "Male latinske Biblije priređivane su u izvanrednim količinama u 13. st., posebno u Francuskoj ali također u velikom broju u Italiji te Engleskoj. Potaknuti od braće propovjednika, bezbrojni ljudi morali su kupiti nosivu Bibliju u trećoj četvrtini 13. st. Tekst je bio na latinskom, što je ograničavalo broj čitatelja na one koji su stekli određenu naobrazbu. Neki su vjerojatno bili studenti, drugi monasi, klerici, kraljevski činovnici, mjesni plemići, upravitelji dobara itd. Biblija u jednom svesku, uređena i raspodijeljena na poglavlja, utisnula se u svijest osoba koje prije nisu nikada posjedovale knjigu. Pariške Biblije i njihove imitacije proizvedene drugdje, priređivane su i prodavane u velikom broju tako da u srednjem vijeku skoro nije ni trebalo drugih primjeraka, jer su bile stalno preprodavane iz naraštaja u naraštaj. Postoje još uvijek stotine njih (možda i tisuće). Čak i sada, Biblije iz 13. st. toliko su proširene da nikada nisu potpuno iščezle iz antikvarnica."¹⁴

Otkriće tiska omogućilo je novo doba širenja Biblije na latinskom i živim jezicima. Iz opće povijesti europske kulture poznato je da je sam izumitelj tiskarskog umijeća Johannes Gutenberg između 1453. i 1455. god. tiskao Bibliju na latinskom u dva sveska u Mainzu u oko 180 primjeraka, od kojih je sačuvano oko 50.¹⁵

U to doba, ili točnije 29. svibnja 1453. pao je Carigrad pod naježdom sultana Mehmeda II. te se Europom širio strah od opasnosti po kršćanski svijet što je pogodovalo tiskanju i kupovanju Biblija. Stručnjaci računaju da se Gutenbergova Biblija pojavila vjerojatno tijekom 1455. god., zbog dokumenta od 6. 11. 1455. kojim financijer Johann Fust traži od Gutenberga povratak pozajmice od 2020 guldena. Gutenberg mu je umjesto novca predao svoju tiskaru. Gutenbergova Biblija ima oblik 40,5x29,5 cm; prvi svezak obuhvaća 325 listova teksta, drugi 319, na svakoj stanici su 42 retka. Jedna četvrtina izdanja tiskana je na pergamentu, a ostali primjerci na papiru. Jedan primjerak ove knjige tiskane na papiru

¹³ *Isto*, str. 131.

¹⁴ *Isto*, str. 138.

¹⁵ Usp. *isto*, str. 190-215, poglavlje: "The Gutenberg Bible".

težak je oko 13,5 kg, a onaj na pergamentu oko 22,5 kg. Ugled koji je stekla Biblija kao prva tiskana knjiga pomogao je da se kod ljudi izgradi povjerenje prema tiskanju knjiga kao novom iznašašću koje nije heretično niti narušava prirodne zakone. Do kraja 15. st. tiskano je 80 izdanja Biblije na latinskom te više od 12 izdanja latinskog teksta s komentarima: "Tekst tiskan u Mainzu 1453.-1455. postao je predak svih kasnijih tiskanih izdanja Biblije na latinskom, osim dvaju. Ponekad je primjerak Gutenbergove Biblije morao biti uzorak štamparima kasnijih izdanja, kao što je Biblija s 36 redaka iz oko 1460. te manja Biblija koju su tiskali Fust i Schoeffer u Mainzu 1462. god. (...) Veliki liturgijski tip i graciozna gotska elegancija Gutenbergove Biblije bili su pretvoreni u manje Biblije za privatnu uporabu, ali je tekst Gutenbergove Biblije izdržao kroz stoljeća."¹⁶

Prvi tiskani njemački prijevod Svetog Pisma izašao je oko 1465. god. Od toga izdanja pa do Lutherova Novog zavjeta na njemačkom 1522. god. tiskano je 14 potpunih Biblija na visokonjemačkom i 4 na donjonjemačkom. U Veneciji je izašla prva tiskana Biblija na talijanskom 1471. god. i to dva različita prijevoda. Francuzi su dobili prvu tiskanu Bibliju na svom jeziku 1477. god., a iste godine i Nizozemci.¹⁷ Pronalaskom tiska omogućeno je tiskanje i drugih religioznih djela s citatima iz Svetog Pisma ili prepričavanjem biblijskih zgoda. Tako su knjižice s uputama o dobrom obavljanju skaramenta ispovijedi, na latinskom ili živom jeziku, u radzoblju između 1450. i 1520. god. bile tiskane 50 puta. Katekizam Ivana Herolta (+1468.) tiskan je u 12 izdanja između 1490. i 1521. god. Pučka knjiga *Ogledalo kršćana* franjevca Dietricha Koldea (+1515.) tiskana je u mnogo naklada od 1470. god. i dalje.

Sveto Pismo u dominikanskom i franjevačkom pokretu 13. stoljeća

Dominikanci su došli u Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo još za života sv. Dominika, neposredno nakon druge vrhovne skupštine u Bologni 1220. god. Kako su se državne i crkvene vlasti Madžarske osjećale zadu-

¹⁶ *Isto*, str. 215.

¹⁷ Usp. poglavlje "Nutarnji crkveni život. Gradska župa, liturgija, propovijed, kateheza i redovi", u: H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, III/II, str. 632-651, osobito str. 646-647. Spomenimo usput da smo mi Hrvati dobili dijelove tiskane Biblije prvi put u *Lekcionaru* Ivana Bandulavića 1613. god. Prvi prijevod cijele Biblije nastao je 1521. god., drugi je Bartola Kašića iz 1630. god., ali nijedan od ovih nije tada tiskan. Prva tiskana cjelovita Biblija jest ona Petra Katančića iz 1831. god. Usp. J. FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog Lekcionara*, KS, Zagreb 1975.

ženima za pravovjerje u Bosni, pripadnici ugarske dominikanske provincije ubrzo su počeli djelovati i u Bosni. Stjepan Krasić smatra da su dominikanci došli u Bosnu oko 1225. god., a iz povijesnih vrela navodi da su već 1235. god. imali samostan u današnjoj Bosanskoj Dubici na desnoj obali Une te 1242. god. u Bihaću. Ostali su institucionalno u Bosni do 1330. god., kada je Ivan XXII. presudio da franjevci imaju ovlast Svete Stolice za prvenstvo djelovanja u Bosni.¹⁸

Dominik de Guzmán (1173.-1221.) rodio se nedaleko od Burgosa u Španjolskoj, poslije studija teologije zaređen s 25 godina za svećenika a s 30 godina postao je predstojnik kanoničkog zbora u Osmi. Prateći svoga biskupa Didakusa na putovanju u Rim susreo se u južnoj Francuskoj s opasnošću otpada od katoličke vjere pod utjecajem krivovjeraca katara koji su pokornički živjeli i propovijedali. Sam biskup preporučio je novu metodu propovijedanja: živjeti siromašno poput Crkve apostolskih vremena te propovijedati primjerom i riječju. U tu svrhu otvorio je 1206. god. u Prouilleu kod Toulouse misionarsku postaju, a kad je on 1207. god. umro, Dominik je preuzeo vodstvo postaje. Sa suradnicima je 1215. god. osnovao zajednicu propovjednika i dobio odobrenje biskupa; 1216. god. dao je svojoj zajednici Pravila sv. Augustina a papa Honorije III. potvrdio je 18. siječnja 1217. ovu zajednicu kao Red braće propovjednika za cijelu Crkvu. Dominik je bio poznat kao "evandeoski muž" koji je "uvijek govorio s Bogom (molitva) da bi zatim uspješno mogao govoriti o Bogu (propovijedanje). Dok je žarkim propovijedanjem ljudima predavao Boga, dotle je snagom molitve ljude privlačio k Bogu. Za njega se može s pravom kazati da je bio gorljivi promicatelj istine, neumorni apostol djelotvorne ljubavi, koji je poput našega Gospodina 'prošao zemljom čineći dobro' (Dj 10,38)."¹⁹

Prije Dominika redovnici su se bavili ručnim radom ili prepisivanjem knjiga kako bi napredovali u kršćanskoj savršenosti. S Dominikom nastupa novo razdoblje redovništva u Crkvi okrenuto apostolskom propovijedanju i pastoralnom djelovanju u Crkvi. Dominik je osjetio potrebu

¹⁸ Usp. S. KRASIĆ, "Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku", u: Ž. PULJIĆ - F. TOPIĆ (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja Bosanske biskupije (1089-1989)*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1991., str. 173-240. Za našu temu važan je prilog F. ŠANJEK, "Crkva bosanska: dualistička sljedba ili evanedoski ideal zajedništva u duhu Pracrkve", u: Ž. PULJIĆ - F. TOPIĆ (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, str. 157-172.

¹⁹ M. BIŠKUP, "Obilježje dominikanske duhovnosti", u: *Vrhbosnensia*, VII (2003), 107-126. Za osnove o Dominikovu životu i dominikanskom pokretu usp. također J. ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani - Sveci Katoličke Crkve*, II. dio, FTI, Zagreb 1998., str. 155-158.

trajnog studiranja da bi mogao uspješno propovijedati. Zato na svojim putovanjima nije jahao konja, također nije odsjedao u skupim gostionicama niti tražio brojnu pratnju (što su činili drugi ondašnji propovjednici a heretici ih kritizirali da ne postupaju onako kako propovijedaju). Sa sobom je nosio vlastiti primjerak Matejeva evanđelja i Pavlovih poslanica. Od njegova primjera ostala je kod dominikanaca obveza i tradicija studiranja teologije, jer prema njihovoj duhovnosti nije dobar redovnik onaj koji nije istodobno i čovjek studija.

U dominikanskom redu od početka postoje učitelji studenata a prigodom osnutka kojeg novog samostana prior se imao pobrinuti za dovoljan broj profesora koji će poučavati braću. Dominikanski akademski sustav bio je "decentraliziran pa su studiji nicali u raznim samostanima i provincijama".²⁰ Još za života utemeljiteljeva, 1220. god. dominikanci su u Parizu prvi od redovnika imali teološku katedru a deset godina kasnije dvije. "Dominikanski red, od svog osnutka do naših dana, pridavao je osobitu važnost proučavanju Biblije i biblijskih znanosti, toga prvog izvora kršćanske istine, koju Red treba propovijedati. Već u spisima o počecima Reda propovjednika govori se kako je sv. Dominik poticao braću na studij Svetog Pisma, on koji je toliko bio zanešen Matejevim evanđeljem i Pavlovim poslanicama da ih je znao napamet... Znamo npr. da je na pariškom *studium generale* sv. Jakova, već prve godine postojanja u sklopu sa sveučilištem bl. Jordan Saksonac predavao Lukino evanđelje. Iako je dužnost doktora teologije bila da poučava teologiju izlažući Sveto Pismo i temeljeći svoja predavanja na njemu, ipak malo pomalo, otkako su škole bile pripojene sveučilištima, neki su se profesori počeli okretati više prema spekulativnoj teologiji na štetu Biblije. Kako je Biblija bila povlašćena knjiga u dominikanskim teološkim školama, na pojavu zapostavljanja Biblije morala je više puta intervenirati Vrhovna skupština, bilo to nalažući profesorima da se u svojim predavanjima oslanjaju na Sveto Pismo, bilo da je odredila da Biblija bude prvi predmet dana prije svakog drugog."²¹ Sam tekst Biblije upotrebljavali su studenti i profesori. Dominikanci iz Pariza i Oxforda priredili su sredinom 13. st. Biblijsku konkordanciju te radili na kritičnom izdanju latinskog teksta Biblije. Osnovni teološki priručnik bile su *Četiri knjige sentencija* Petra Lombardskog (1095.-1160.). Razvoj filozofije tijekom 13. doprinio je odvajanju teologije kao predmeta od Svetog Pisma, a ovaj se predmet sastojao u tumačenju pojedinih knjiga Svetog Pisma tako da je jedna četvrtina djela Tome Ak-

²⁰ S. JURIC, "Dominikanci i Biblija", u: BS, LVIII (1988), 1, 86-109, citat na str. 88.

²¹ Isto, str. 89-90.

vinskog zapravo komentar knjiga Svetog Pisma. U 13. st. dominikanci su također prevodili na talijanski Vulgatin tekst Biblije tako da je 1242. god. Vrhovna skupština u Bologni izdala o tome određene smjernice.

Izgleda da je prvi dodir franjevac a sa srednjovjekovnom Bosnom bio pohod senjskog biskupa Filipa i splitskog franjevačkog starješine bosanskom banu Mateju Ninoslavu 1248. god. radi ispitivanja je li vladar Bosne heretik. Drugi dodir bio je u vrijeme pape Nikole IV. (1288.-1292.) koji je 23. ožujka 1291. pismeno zatražio od provincijala Slavonije da pošalje dva sposobna franjevca vladaru Mačve, Usore i Soli Stjepanu Dragutinu radi istraživanja krivovjerja.²² Franjevački general Gerald Ot posjetio je 1339. god. bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića radi ispitivanja vjerskih prilika u njegovoj zemlji a od svoje pratnje ostavio nekoliko subraće da započnu dublje misijsko djelovanje u Bosni. Fra Peregrina Saksonca imenovao je svojim vikarom i tada je osnovana vikarija bosanskih franjevaca koja je 1514. god. preoblikovana u vikariju Bosnu srebreničku a 1517. god. u provinciju Bosnu Srebrenu, što je i danas njezin službeni naziv.

Za razliku od katara i drugih krivovjeraca srednjeg vijeka koji su se kao pokret protesta izdvojili iz crkvenog zajedništva, sv. Franjo Asiški (1182.-1226.) otpočeo je svojevrсни pokret osporavanja ali u zajedništvu s biskupima i papom kao nasljednicima apostolskog zbora u Crkvi. U znak protesta protiv očeva precjenjivanja bogatstva i socijalnog položaja, napustio je roditeljski dom i postao Kristov siromah zajedno s prvim sljedbenicima. Od kršćanskih vjerskih istina duboko je proživljavao otajstvo utjelovljenja i muke Kristove te dobio milost svetih rana Isusovih na svome tijelu.²³ U tzv. *Nepotvrđenom pravilu* stoji na početku: "Ovo je život u Evandelju Isusa Krista, za koji je brat Franjo molio papu Inocenta da mu ga odobri i potvrdi i gospodin ga je Papa odobrio i potvrdio, njemu i njegovoj braći, ondašnjoj i budućoj."²⁴ Pravilo je podijeljeno na 23 manja poglavlja koja približe govore o duhovnom životu, molitvi i svjedočkom djelovanju braće a svako je od njih satkano oko citata iz Novoga zavjeta ili aluzija na biblijske tekstove. Ovo pravilo nastalo je 1209. ili 1210. god. osobnim zalaganjem Franje, iako su formulacije mogli doreći sami čla-

²² Usp. B. PANDŽIĆ, "Djelovanje franjevaca od 13. do 15. stoljeća u Bosanskoj državi", u: Ž. PULJIĆ - F. TOPIĆ (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, str. 241-268; A. BARUN, *Svjedoci i učitelji. Povijest franjevaca Bosne Srebre*, Svjetlo Riječi, Sarajevo - Zagreb 2003.

²³ Usp. B. DUDA, *Sveci i blagdani franjevačkog kalendara*, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 2000., str. 131-134; 145-149.

²⁴ Ovaj i druge citate iz Franjinih djela preuzimam iz knjige *Spisi svetog Franje*, Izdavač Jukić, Sarajevo 1974., str. 3.

novi njegove skupine kao i crkveni eksperti.²⁵ Franjo i njegovi drugovi čitali su Evanđelje da bi od njega i po njemu živjeli i zato svoj redovnički život u Crkvi nazivaju životom po evanđelju Isusa Krista. Za Franju je bit Novoga zavjeta misterij Krista koji živi i djeluje u Crkvi, "živa prisutnost Krista sve tumači i sve mu govori o prisutnosti Krista. Franjo sebi ne postavlja složene probleme odnosa Starog i Novog zavjeta kakvi se danas postavljaju: čita Stari zavjet kao riječ 'o' Kristu. Ne može se zaniijekati njegov 'kristocentrizam' koji ipak ne odstranjuje 'antropocentrizam', ulogu Crkve i djelovanja Duha... Zadaća je hermeneutike otkrivati prisutnost Krista - istine u evanđelju te pomagati da se prisutnost Krista - istine utjelovi u vlastitom životu koji se stoga može definirati kao vita evangelii Iesu Christi".²⁶

Iako je sam siromašno živio te siromaštvo socijalno i duhovno braći preporučivao, Franjo nije smatrao luksuzom imati vlastiti primjerak Evanđelja²⁷ da bi ga mogao čitati i razmatrati. "Franjo je Asiški sasvim prožet Evanđeljem i Biblijom. Služi se vrlo slobodno tekstovima, često citira napamet, često nesvjesno tako da bit nekih riječi prelazi u njegove vlastite riječi. Često ni on sam više ne može razlikovati da li to već Biblija govori ili još uvijek on. U svakom se slučaju osjeća dužan da svoje riječi stavi u Kristova usta: 'Svima sam dužan uputiti i pružiti miomirisne riječi svoga Gospodina', piše on na početku Pisma svim vjernicima,²⁸ i na kraju: 'Molim vas i zaklinjem u ljubavi koja je Bog, željan da vam noge poljubim, da ove i ostale riječi Gospodina našega Isusa Krista činite i održavate.' Budući da su vrlo tečni prijelazi od Kristovih riječi na Svečeve i obratno, bit će teško prikazati izvore željenom jasnoćom."²⁹

²⁵ Usp. D. DOZZI, *Il Vangelo nella Regola non bolata di Francesco d'Assisi*, Istituto storico dei Cappucini, Roma 1989., str. 42-43; na str. 90-129 donosi latinski i talijanski tekst Pravila s uputama na citate iz Svetog Pisma.

²⁶ *Isto*, str. 388-289.

²⁷ U starinskom samostanu sv. Klare Asiške čuvaju se Franjin Brevijar i Evanđelistar kao dragocjena relikvija. "Blaženi Franjo nabavio je ovaj brevijar za svoje drugove fra Angela i fra Leona; u vremenu kada je bio zdrav, uvijek je htio moliti oficij, kako je propisano u našoj reguli, a u vremenu bolesti kada ga nije mogao recitirati, htio je da mu ga čitaju. Tako je nastavio do smrti. Također je dao da se napiše ovaj evanđelistar pa je u dane, kada nije mogao slušati misu, zbog bolesti ili zbog neke druge zapreke, dao da mu čitaju evanđelje koje se toga dana čitalo u crkvi na misi. Tako je nastavio do svoje smrti" - *isto*, str. 53.

²⁸ Za pun tekst na hrvatskom usp. *Spisi svetog Franje*, str. 52-58.

²⁹ A. ROTZETTER - TH. MATURA, *Živjeti Evanđelje s Franjom Asiškim*, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1997., str. 48. Osloivši se na Franjina djelca *Oporuka i Opomene*, Anton Rotzetter izvodi 7 Franjinih hermeneutskih načela (str. 46-48), zatim pokazuje kako se Franjo služio sinoptcima, Ivanom, Prvom Petrovom, Pastoralnim poslanicama, Psalmima (str. 49-58).

Kako su franjevci htjeli ne samo živjeti evandeosko siromaštvo i jednostavnost, nego i vjernike poučavati u vjeri Crkve, bilo je potrebno organizirati za braću studij teologije. Jedan od prvih učitelja teologije bio je sv. Antun Padovanski (1195.-1231.) koji je u bolonjskom samostanu neko vrijeme bio učitelj teologije a sam utemeljitelj napisao mu je pismo: "Sviđa mi se što braći predaješ teologiju, samo ako studirajući ne gasiš duh molitve, kako i stoji u našem Pravilu."³⁰ Od njega je ostalo djelo *Nedjeljni govori* u kojem je tumačio Sveto Pismo te ga primjenjivao na vjernički život. Drugi veliki franjevac, koji je bio istaknuti teolog i bibličar te do te mjere pridonio razvitku svoga reda da ga neki povjesničari nazivaju drugim utemeljiteljem reda, jest sv. Bonaventura (1221.-1274.).³¹ Nadahnut primjerom i učenjem svoga profesora Aleksandra Haleškog, stupio je u dobi od 26 godina u franjevački red te i sam postao uspješni profesor na Franjevačkom teološkom učilištu u Parizu. U istom gradu predavao je na dominikanskom učilištu Toma Akvinski i Bonaventura se s njime sprijateljio. Uz teološka djela te spise o duhovnom životu i posebno o franjevačkoj zajednici, pisao je i biblijske komentare i propovijedi. Dva hrvatska bibličara proučili su njegov egzegetski doprinos te biblijsku podlogu njegova učenja o krstu.³² Kroz 17 godina bio je general reda trudeći se da sačuva i obnovi Franji duh, ali i da zajednicu uvede u dublji studij teologije kako bi mogla kvalitetnije pastorizirati.³³

Današnji bosanski franjevac fra Anđelko Barun, pri izlaganju povijesti bosanskih franjevaca o vlastitim članovima i drugim ljudima, ističe kako je papa poslao franjevce u Bosnu radi čuvanja katoličkog zajedništva i pravovjera u zemlji gdje su djelovali bosanski krstjani. Smatra da se iz spisa samih krstjana može naslutiti da su bili šizmatici, ali ne i dokazati da su bili heretici.³⁴

³⁰ J. ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani - Sveci Katoličke Crkve*, I. dio, FTI, Zagreb 1998., str. 558-563.

³¹ Usp. H. BORAK, "Život sv. Bonaventure", u: H. BORAK (prir.), *Objava i teologija. Zbornik radova kongresa u čast sv. Bonaventure Zagreb, 9.-11. IX. 1974.*, KS, Zagreb 1977., str. 345-349; J. ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani - Sveci Katoličke Crkve*, II. dio, str. 79-82.

³² Usp. Lj. RUPČIĆ, "Bonaventura kao egzeget", u: H. BORAK (prir.), *Objava i teologija*, str. 35-49; M. MANDAC, "Svetopisamska pozadina Bonaventurine krsne nauke", u: H. BORAK (prir.), *Objava i teologija*, str. 241-253.

³³ Usp. M. VOVK, "Ideal frančiškanskoga življenja pri Sv. Bonaventuri", u: H. BORAK (prir.), *Objava i teologija*, str. 128-140.

³⁴ Usp. poglavlje "Crkva bosanska" u njegovoj knjizi *Svjedoci i učitelji*, str. 51-75.

Sveto Pismo u kodeksima i drugim dokumentima bosanskih krstjana

1. *Hvalov zornik* je najbolje sačuvani kodeks bosanskih krstjana, nazvan po prepisivaču Hvalu. Izdala ga je 1986. god. profesorica dr. Herta Kuna s još četiri suradnice, koje se profesionalno bave glagoljskim rukopisima.³⁵

Uz fototipsko izdanje izvornika u izvornom obliku male osmine, popratni svezak transkripcije donosi sav tekst s varijantama ispod crte, a na početku četiri studije: o Hvalovu zborniku općenito (H. Kuna), jezik i pismo Hvalova zbornika (H. Kuna), iluminacija Hvalova zbornika (J. Maksimović) i "O ovom izdanju" (H. Kuna). Svi ovi uvodni članci prevedeni su na engleski, što ediciji daje mogućnost šire uporabe. Hval je pisao 1404. god. negdje u "Dalmaciji ili neposrednom zaleđu" kako kaže H. Kuna a svoju knjigu posvetio je bosanskom vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću koji je tada bio namjesnik ugarsko-hrvatskog kralja Ladislava. Hval spominje i svog vjerskog poglavara kao "dida Radomira", što potvrđuje da je bio pripadnik Crkve bosanske. Ovaj kodeks sadrži sljedeće kanonske i druge spise ovim redosljedom: četiri evanđelja (Mt, Mk, Lk, Iv), Otkrivenje, Deset zapovijedi, četiri apokrifna spisa o apostolu Pavlu (Poslanicu tirkog biskupa Doroteja o 72 Gospodinova učenika, Život apostola ciparskog biskupa Epifanija, Pohod apostola Pavla, Mučeništvo sv. Pavla), Djela apostolska, Jakovljevu poslanicu, Prvu i Drugu Petrovu, Prvu, Drugu i Treću Ivanovu, Judinu poslanicu, 14 Pavlovih poslanica (Rim, 1 i 2 Kor, Gal, Ef, Fil, Kol, 1 Sol, 2 Sol, Heb, 1 i 2 Tim, Tit, Flm); 150 kanonskih psalama i apokrifni 151. psalam, osam starozavjetnih pjesama i Marijin Magnificat. U starozavjetne pjesme uvrštene su: 1. "Izlazak sinova Izraelovih" (Izl 15,1-19); 2. "Mojsijeva pjesma iz Ponovljenog zakona" (Pnz 32,1-43); 3. "Molitva Anina" (1 Sam 2,1-10); 4. "Pjesan proroka Habakuka" (Hab 3,2-19); 5. "Pjesma Izaije proroka" (Iz 26,9-19); 6. "Pjesan Jone proroka" (Jon 2,3-10); 7. "Pjesan trojice mladića" (Dn 3,24-45); 8. Druga pjesma istih mladića (Dn 3,52-90).³⁶ Osim posvete političkom i financijskom pokrovitelju i spominjanja svoga crkvenog poglavara, Hval nije zapisao čemu će služiti njegova knjiga. Ona, međutim, djeluje kao liturgijski lekcionar i molitvenik. Kako u ono doba još nije bio

³⁵ *Zbornik Hvala krstjana. Transkripcija i komentar*, izdanje priredili N. GOŠIĆ, B. GRABAR, V. JERKOVIĆ, H. KUNA, A. NAZOR, redaktor HERTA KUNA, Svjetlost i Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1986., 57 + 358 V str.

³⁶ Usp. L. PETROVIĆ, *Kršćani Bosanske crkve*, 2. izd., Svjetlo riječi - Ziral, Sarajevo - Mostar 1999., str. 201-204.

ustaljen redosljed knjiga Novoga zavjeta u rukopisima i lekcionarima, ništa ne možemo sigurno zaključiti o prepisivačevoj crkvenoj pripadnosti. Jedino se iz stavljanja Otkrivenja odmah iza kanonskih evanđelja može naslutiti da prepisivač i njegovi čitatelji pripadaju krugu kršćana koji su tu knjigu Novog zavjeta posebno studirali i propovijedali, a to su patareni i njima slični pokreti protesta.

2. *Radosavov zbornik* pisan je bosančicom između 1443. i 1461. god. te posvećen krstjaninu Gojsavu. Sadrži Otkrivenje, Očenaš, početak Ivanova evanđelja i Pavlov poziv na pobožno življenje u svijetu (Tit 2,12-13).³⁷

3. *Srečkovićevo evanđelje* je rukopis iz 14. st. koji je čuvan do početka 20. st. i sadržavao je četiri evanđelja. Nakon smrti vlasnika Pante Srečkovića 1903. god. knjiga je zagubljena, a kad je pronađena, nije više u njoj bilo teksta Matejeva evanđelja i velikog dijela Ivanova. Rukopis je značajan po 16 glosa iz kojih se vidi nauk Crkve bosanske. Posebno je karakterističan alegorizirani komentar Lukine parabole o rasipnom sinu.³⁸ Zanimljivo je da je u bilješci uz Lk 10,30-35 prigodom parabole o Milosrdnom Samarijancu gostionica protumačena kao Crkva a gostioničar kao Petar.

4. *Legenda o stvaranju svijeta i čovjeka* jest bosanska verzija katarskog apokrifa iz 13. st. *Interrogatio Johannis*. Prerađuje izvješće Post 1 o stvaranju svijeta u šest dana te Post 2 o stvaranju prvog ljudskog para. Đavao napasnik pretvorio se u raj u krasnu djevojku te zaveo Adama i Evu. Čovjekova put stvorena je od zemlje, kosti od mramora, um od ošroumnosti andeoske. Legenda ne sadrži dualistički nauk ali se podudara s učenjem umjerenih talijanskih katara.³⁹ Oni koji su legendu pričali i slušali očito su poznavali biblijski tekst o stvaranju te su sebi dopustili vjerničko maštanje nad tim tekstom.

5. *Batalovo evanđelje* iz 1393. god. sada se sastoji od četiri lista sa završetkom Ivanova evanđelja i dvije pisarove bilješke. Na trećem listu stoji tekst s formulom "U ime Oca i Sina i Duha Svetoga" te s imenom pisara Stanka Kromirijana koji kaže da je pisao "lita od rođenja Sina Božjega 1393.", druge godine nakon smrti kralja Tvrtka. Pisar je pisao po narudžbi bosanskog velikaša Batala Santića koji je kodeks dao skupocjeno uvezati

³⁷ Tekst Očenaša s početkom Ivanova evanđelja i Pavlovom opomenom mogao je služiti kod obreda inicijacije, usp. transkribirani tekst, F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 338-343 koji je skoro identičan s latinskim tekstom provansalskih katara.

³⁸ Usp. D. MANDIĆ, *Bogomilska Crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962., str. 98-99; 447-448; F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 334-337 donosi 12 od tih glosa na izvornom i posuvremenjenom hrvatskom.

³⁹ Tekst i kratko tumačenje donosi F. ŠANJEK, F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 349-355.

te ga darovao "starcu Radinu, starješini neke kuće bosanskih krstjana, po svoj prilici u blizini sredovječne Lašve, kod sadašnjeg Travnika".⁴⁰ Ovaj rukopis je značajan po popisu starješina Crkve bosanske.⁴¹

6. *Oporuka 'gosta' Radina Butkovića* iz 1466. god. očituje oporučiteljevu vjeru u Presveto Trojstvo, poznavanje i moljenje Očenaša, štovanje Majke Isusove, prihvaćanje "Božjih hramova" u kojima vjernici trebaju paliti svijeće za oporučitelja i druge pokojnike. Spominje blagdane koji se slave tijekom crkvene godine: rođenje Kristovo, Uskrs, dan sv. Jurja, Blagovijest, Petrovo, Uzašašće i druge. Oporučitelj je pripadao "krugu viših crkvenih dostojanstvenika Crkve bosanske".⁴²

7. *Isprava djeda Mirohne* iz 1427. god. je latinski prijevod, uzet iz "veoma stare pergamene pisane ćirilicom na ilirskom jeziku. Prof. Šidaku dugujemo dokaze o autentičnosti jedne od rijetkih isprava, proizašlih iz kancelarije 'djedova' Crkve bosanske".⁴³ Isprava počinje vjerničkim obraćanjem Presvetom Trojstvu: "U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Govori Gospodin djed Mirohna." On spominje kako mu je kralj Tvrtko poslao nekog Ivana Mrnavića zvanog Turka da se zakune na vjernost kralju i o tome dobije potvrdu. Mirohna ga preporuča svojim nasljednicima.

8. *Neki stećci očituju vjeru* ukopanih i naručitelja tih nadgrobnih spomenika. Tako na stećku gosta Mišljena u Puhovcima kod Zenice stoji napisano da mu je "Abram priredio svoje veliko gostolubstvo" što je po mišljenju D. Mandića izraz iz Lukine parabole o siromahu Lazaru i bezobzirnom bogatašu (Lk 16,19-31) te ovdje označuje raj nebeski.⁴⁴ Pisar G. M. naziva pokojnika dobrim gospodinom te prosi da se spomene "svojih slugu" kad "pride pred Gospodina našega Isusa Krista". Ovdje imamo izrazitu kršćansku vjeru u prekogrobni život i svijest potrebe milosti Božje koja vjernicima dolazi preko Krista Gospodina. Posebno je zanimljiv stećak gosta Milutina iz Humskog kod Foče s apostolskim štapom. Na istočnoj strani stoji: "U ime tvoje prečista Trojice", na južnoj poziv prolazniku da za pokojnika prosi milosrđe Božje.

Iz ovog pregleda razvidno je da su se bosanski krstjani služili nekim knjigama Starog zavjeta u svrhu poučavanja i moljenja Psalama te svim knjigama Novog zavjeta u katehetsko-liturgijsku svrhu. S punim uvjerenjem zvali su sami sebe kršćanima, jer su vjerovali u Krista kao posrednik spasenja te tražili od živih vjernika da nakon njihove smrti mole za njih milosrđe Božje po Kristu posredniku spasenja.

⁴⁰ D. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 90-91.

⁴¹ Usp. F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 356-358.

⁴² *Isto*, str. 359.

⁴³ *Isto*, str. 108.

⁴⁴ Usp. D. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 103.

Što je krivo u služenju Svetim Pismom kod bosanskih krstjana prema spisima službenih katoličkih teologa?

Šanjek navodi kao najstariji spis *Vukanovo izvješće o pojavi krivovjerja u Bosni* (1199./1200.). U njemu ovaj, kao “kralj Duklje i Dalmacije” javlja papi Inocentu III. kako se širi “krivovjerje u zemlji Ugarskog Kraljevstva, naime u Bosni” tako da mu je podlegao i ban Kulin. On moli papu da potakne ugarskog kralja “neka ih kao kukolj iz pšenice (usp. Mt 13,24-30) izbaci iz svoga kraljevstva”.⁴⁵ U *Abjuraciji* od 8. travnja 1203. ban Kulin i “priori izabrani kao predstavnici svih” tada su se, između ostaloga, obvezali pred Papinim izaslanikom: “U svim ćemo crkvama imati oltare i križeve, knjige, kako Novog, tako i Starog zavjeta, čitat ćemo kako to čini Rimski Crkva.”⁴⁶ Iz ovakve formulacije izlazilo bi da neke knjige Starog i Novog zavjeta ovi kršćani nisu upotrebljavali. Spis su, međutim, sastavili ljudi koji su zajedno s ondašnjim mađarskim kraljem Emerikom smatrali da bosanska Banovina treba biti podložna mađarskom vrhovništvu i stoga su mogli krivovjerje bosanskih krstjana namjerno uveličavati.

Rasprava između rimokatolika i bosanskog patarena Pavla Dalmatinca iz oko 1250. god. svojim sadržajem “dokazuje da su piscu dobro poznata društvena i vjerska kretanja na hrvatskim prostorima, posebno ona u Bosni”.⁴⁷ Puna je svetopisamskih citata u kojima pravovjerni rimokatolik pobija zamišljenog protivnika, bosanskog patarena, njegovim oružjem, tj. Svetim Pismom. Obuhvaća trideset i jedno poglavlje sa sljedećim temama: krštenje, nasljednici sv. Petra, progonstvo, ženidba, blagovanje mesa, Tijelo Kristovo, stvaranje, ljudske duše, materijalne crkve, krštenje djece, križ, izopćenje, zakletva, Stari Zakon, proroci, Ivan Krstitelj, uskrsnuće tijela, milostinja, Krist je Sin Božji jednak Ocu, Bog Staroga zavjeta Otac je Kristov, Krist je sin Blažene Djevice Marije, Blažena Djevica Marija bila je žena a ne anđeo, Krist je uzeo tijelo od BDM, Krist je tjelesno jeo, Krist je bio pravi čovjek, Krist je tjelesno trpio, Isus je tjelesno umro, Krist je uskrsnuo od mrtvih, čovjek može svagdanu sagriješiti, ispovijed, zadovoljština.

Teme o stvaranju, ljudskoj duši, Starom zakonu i prorocima tiču se ispravnog shvaćanja Starog zavjeta. Iz poglavlja o stvaranju izlazi da krivovjerac smatra kako je materijalni svijet stvorio vrag, jer je taj svijet osuđen na propast. Pravovjerni Pavao dokazuje mu citatima iz Starog i

⁴⁵ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 71.

⁴⁶ Prijevod preuzet iz: F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 81.

⁴⁷ *Isto*, str. 158.

Novog zavjeta da ne postoje dva boga te da tvrdnju iz 1 Iv 5,19 o svijetu kao području đavlove vlasti ne smijemo tumačiti u patarenskom smislu. U poglavlju o duši krivovjerac tvrdi kako su ljudske duše pali anđeli te da će se vratiti u nebo. Katolik ga pobija navodima iz Mt 8,25-32; Lk 8,26-33 i dr. te mu predbacuje da odgađaju krštenje do pred smrt. U poglavlju o Starom Zakonu rimokatolik nizom citata dokazuje da je Zakon od Boga a ne od đavla, iz čega izlazi da njegov teološki protivnik cijeli Stari zavjet smatra đavolskim djelom. To izričito pobija *Hvalov zbornik*. U poglavlju o prorocima rimokatolik tvrdi da su apostoli priznavali Zakon i proroke te vidjeli u Kristu ispunjenje starozavjetnih obećanja. Zato bi patareni s apostolima trebali prihvaćati Stari zavjet i Proroke.

Od poglavlja koja se po temama odnose na Novi zavjet važna su dva o krštenju: prvo govori o potrebi krštenja vodom, za razliku od patarena koji tvrde da se oproštenje grijeha postiže polaganjem knjige; deseto govori o krštavanju djece, jer krivovjerci ističu kako djeca ne mogu vjerovati pa ih ne treba ni krštavati. Valjanost krštenja djece dokazuje Pavao iz odlomka o pripuštanju djece u Isusovu blizinu, jer takvih je kraljevstvo nebesko. To čine i današnji katolički bibličari⁴⁸ te, dakako, i najnoviji *Katekizam Katoličke Crkve* (br. 1250-1251; 1261).

Sa stajališta današnje katoličke egzegeze, vrlo je klimavo Pavlovo argumentiranje u poglavlju o proganjanju. On tvrdi da pravovjerni katolici progone heretike zato što uništavaju vjeru, a krivovjerac se poziva na neka novozavjetna mjesta iz kojih izlazi da će pravi Isusovi sljedbenici uvijek biti progonjeni (Iv 15,20 i dr.). Pavao se poziva na izvedeno tumačenje Dj 13,10; Ps 17,38; Ps 100,8 i dr. da opravda progon i zlostavljanje krivovjeraca u kršćanskoj državi. Posebno se poziva na Petrov postupak prema Ananiji i Safiri u Dj 5,1-11 kao pravo crkvenih i državnih vlasti da silom ušutkaju krivovjerce. Krivovjerac ističe kako Isus nije dopustio da se grešnica uhvaćena u preljubu kamenuje (Iv 8,1-11) a Petar nije ubio mačem nego riječju. Na upit sugovornikov, zašto katolici progone njih više nego druge nevjernike Pavlov rimokatolik odgovara da na to ukazuje podatak Otk 2,14-16 o odstranjivanju nikolaita te na Pavlov bijes protiv onih koji prevrću Kristovo evanđelje u Gal 1,7-8. Nadalje, "jer nitko ne kaže da ga je davao stvorio kao što vi kažete kad govorite da vam je tijelo dano od đavla i da su vam duše neki anđeli koji su s neba pali. Slijedi, dakle, da ste isto tako i vi đavli te da mi moramo rušiti takva djela, kao što stoji u Prvoj Ivanovoj 3,8..."⁴⁹ Dominikanac Pavao znao je da

⁴⁸ Usp. M. ZOVKIĆ, "Novozavjetna podloga za krštenje djece", u: BS, 48 (1978/1-2), 121-132.

⁴⁹ F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 191.

Sveto Pismo uči kako je vjera milosni dar Božji koji čovjek slobodno prihvaća i prakticira, a ne može se nametnuti ni državnom ni crkvenom silom. Međutim, u to vrijeme taj vid biblijskog učenja bio je zamračen socijalnom potrebom sigurnosti u državi kada se ljudska prava pojedinaca još nisu poštivala.

Veoma je zanimljivo poglavlje o ženidbi u kojem krivovjerac osuđuje tjelesnu ženidbu i radanje djece. Rimokatolik se poziva na primjer Isusa na svadbi u Kani te na mjesta Svetog Pisma u kojima je istaknuto da bračni drugovi trebaju vršiti svoja bračna prava i obveze (1 Kor 7), da se žena spašava radanjem i odgojem djece u vlastitom braku (1 Tim 2,15; 4,1-7; 5,14-15). Navodi primjer biblijskih brakova iz kojih su se rodili Božji blagoslovljenici, poput Izaka i Ivana Krstitelja.

U poglavlju o materijalnim crkvama krivovjerac predbacuje rimokatoliku da na način pogana podižu crkve, dok oni ne smatraju da je potrebno štovati crkve, križeve ili slike, jer da je važna crkva u srcu. Pavao nabraja pet smislova riječi "crkva" u biblijskim tekstovima: nebeski hram (Otk 21,22), skup vjernika (Mt 18,16-17), skup grešnika (Ps 25,5), duša vjernika (1 Kor 3,16), materijalna građevina (Mk 11,15-16). Iako u Svetom Pismu nema ništa o slikama, Pavao tvrdi da su "slike knjige za priproste".

Ovo djelo je priručnik katoličkim propovjednicima za eventualne rasprave s krivovjercima. Kao što katari za svoje vjersko učenje izvlače izreke Svetog Pisma, tako trebaju i pravovjerni propovjednici služiti se istim duhovnim oružjem. U ono doba egzegeti i propovjednici nisu smatrali potrebnim obazirati se na širi biblijski kontekst pojedinog citata niti na književnu vrstu. Sa stajališta današnjeg katoličkog pravovjerja i egzegeze neprihvatljivo je opravdanje nasilja nad krivovjercima i okrivljivanje Židova svih vremena za smrt Kristovu. Ovdje trebamo primijeniti poziv Ivana Pavla II. na čišćenje pamćenja, jer povijesne događaje ne možemo izbrisati, ali možemo reći da su neki od njih bili motivirani krivo shvaćenom i tumačenom vjerom.

Dokumentu *Crkvene nejasnoće* vikara bosanskih franjevaca papi Grguru XI. iz 1372. god. i odgovorima Rimske kurije 1373. god. prethodilo je pismo ugarskog kralja Ljudevita I. Velikog (1347.-1382.) od 19. travnja 1364. kojim javlja krčkom knezu Bartolu da Bosansko kraljevstvo vrvi od velikog mnoštva krivovjeraca i patarena.⁵⁰ Četvrto vikarevo pitanje odnosilo se na teškoću da "Bosanci" sklapaju ženidbu pod uvjetom: "Ako mi budeš dobra." Rimski teolozi odgovorili su da je takva ženidba nevaljana. Protumačeno je da "od sto jedva jedan zadrži prvu, izuzevši obraćenike".

⁵⁰ Usp. *isto*, str. 254-265.

Iz konteksta bi se moglo raditi o pripadnicima Crkve bosanske koje su njihovi pastiri eventualno tako poučili. Radilo bi se o krivom poimanju ženidbe. U jedanaestom pitanju riječ je o “nekim Bosancima koji ne žele sklopiti brak prema Božjim zapovijedima”.⁵¹ Vikar pita, trebaju li ih bosanski franjevci krstiti ako se žele obratiti na katoličku vjeru ili ih odriješiti. Rimski teolozi odgovaraju da ih ne treba krstiti jer nisu spremni živjeti kršćansko ćudoređe niti im dijeliti odrješenje; nemaju naime potrebnog kajanja.

Petnaesto pitanje ticalo se otimanja “dobra nevjernika ne iz razloga vjere ili Božjom zapovijedi, nego vođeni pohlepom i gramzljivošću”. Jesu li ih dužni vratiti? Teolozi su odgovorili da jesu “jer nisu nikakvim pravednim naslovom oteli dobra što su ih posjedovali nevjernici”.⁵² Ovdje su “nevjernici” vjerojatno bosanski krstjani. Pitanje i odgovor odaju mišljenje onoga koji je pitao i onih koji su odgovorili da se materijalna dobra takvih nevjernika smiju otimati iz vjerskih razloga. Kakva razlika u razvoju Crkve prema priznavanju slobode religije i ljudskih prava!

Ovaj dokument pokazuje da su u to doba postojali u Bosni “nevjernici” koji su ne samo hereticima smatrani nego i heretici bili, barem u shvaćanju ženidbe a morali su se služiti Svetim Pismom u opravdavanju svoga shvaćanja. Budući da franjevci traže konkretne naputke za svoje pastoralno djelovanje, pitanja su morala biti utemeljena na stvarnim pojavama, a to znači da su “Bosanci” u nekim stavovima bili heretici.

U latinskom dokumentu iz 14. st. *Zablude koje bosanski patareni zajednički drže i vjeruju* nabrojene su 32 tvrdnje koje nisu ispravne s katoličkog stajališta.⁵³ Sa stajališta uporabe Svetog Pisma zanimljive su tvrdnje br. 1, 7, 13, 19, 21 te 30 i 31. Prema prvoj oni navodno uče da je viši Bog stvorio sve duhovno i nevidljivo a Lucifer sve tjelesno i vidljivo. U sedmoj su osuđeni zato što odbacuju Stari zavjet osim Psaltira. U trinaestoj niječu krštenje vodom, a u trideset drugoj je rečeno da svoje polaganje ruku nazivaju krštenjem. U devetnaestoj oni tvrde da se ne mogu spasiti oni koji žive u braku, u dvadeset prvoj da se oproštenje grijeha nakon krštenja dobiva samo novim krštenjem, ne sakramentom pokore. U tridesetnoj tvrde da je grijeh ubijati životinje za potrebe ljudske ishrane a u trideset prvoj da je grijeh jesti meso, sir i jaja. Ove tvrdnje zaista se protive nauci Svetog Pisma, ali je pitanje što su od toga doista naučavali oni koji su u njima osuđeni.

Franjevac sv. Jakov Markijski (1391.-1476.) bio je pučki propovjednik te je djelovao i u Bosni od 1432. do 1439. god., najprije kao pohoditelj

⁵¹ *Isto*, str. 273.

⁵² *Isto*, str. 277.

⁵³ *Usp. isto*, str. 282-285.

a zatim kao vikar. Napisao je na latinskom djelo *Dijalog protiv manihejaca u Bosni* između 1435. i 1438. god. Crkveni cenzori imali su u ruci to djelo 1697. god. kad su ga istraživali radi beatifikacije autora.⁵⁴ Kasnije je zagubljeno, ali su cenzori napisali *Sumarij rasprave protiv bosanskih manihejaca* od Jakova Markijskog. Prema tome sažetku, Jakov Markijski osuđuje krivovjerce u Bosni zato što preziru brak i smatraju ga grešnim. Nadalje zato što uče da je davao stvorio vidljivi svijet te što preziru Stari zavjet kao djelo đavla i ne drže ništa do svetosti starozavjetnih proroka.⁵⁵ Kako je Jakov Markijski djelovao u Bosni i propovijedao katolički nauk, morao se susresti sa stvarnim bosanskim krstjanima te se uvjerio da su po svom vjerovanju manihejski usmjereni.

Kardinal Ivan Torquemada O. P. (1388.-1468.) napisao je 1461. god. na latinskom *Objašnjenje vjerskih istina Rimokatoličke Crkve kao informacija manihejcima Bosanskog kraljevstva*.⁵⁶ Spis sadrži 50 tvrdnja od kojih je prva: "Samo je jedan pravi Bog." Za našu temu u tom popisu važne su tvrdnje br. 7, 9, 10, 29, 32, 34. U njima je istaknuto da je isti autor, tj. Bog tvorac Starog i Novog zavjeta, da sav Novi zavjet vjernici trebaju prihvaćati s poštovanjem, da su "oci i proroci Starog zavjeta bili dobri, vrijedni pohvale i preporuke", da se valjano krštenje podjeljuje vodom, da mu snaga ne ovisi o zaslugama krstitelja te da se ne može ponavljati. Ovo je opći katalog protiv svih manihejaca, jer nema znakova da je ovaj španjolski teolog dolazio u osobni dodir s bosanskim krstjanima.

Zaključak

Bosanski krstjani upotrebljavali su Novi zavjet u izlaganju i obrani svojih uvjerenja, poput pravovjernih i heretičkih pokreta za obnovu u Europi od početka 13. do konca 15. st. U njihovim malobrojnim kodeksima i dokumentima koji su sačuvani oskudna je upotreba Starog zavjeta: uglavnom samo Psalmi, tekst Deset zapovijedi i neki himni, kako vidimo iz Hvalova zbornika. Osobito je iz polemičkog spisa Pavla Dalmatinca razvidno da su se služili svim spisima Novog zavjeta a od Staroga nekim Psalmima i Knjigom Izaijinom. Prihvaćali su osnovnu istinu Novoga zavjeta o eshatonskoj vrijednosti Kristove smrti i uskrsnuća, iako su Isusovu

⁵⁴ Usp. D. MANDIĆ, *nav. dj.*, str. 32-33; na str. 442-444 donosi latinski tekst *Sumarija*.

⁵⁵ Usp. latinski tekst i hrvatski prijevod *Sumarija*, u: F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 286-289.

⁵⁶ Latinski tekst i hrvatski prijevod donosi F. ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 294-299.

odredbu o krštavanju vodom u znak kajanja i oproštenja grijeha sebi tumačili drugačije od pravovjernih kršćana.

Svi kršćani priznaju da je Sveto Pismo knjiga vjerničke zajednice, zato kanonska i pravilo vjere. Kanon jest zatvoren, ali tumačenje nadahnutog teksta ostaje otvoreno kao izazov kršćanima u promijenjenim povijesnim prilikama.⁵⁷ Suvremenicima bosanskih krstjana sv. Dominiku i sv. Franji, kao i užim sljedbenicima njihovih pokreta, Sveto Pismo bilo je nadahnuće za duhovnu obnovu crkvene zajednice. Bosanski krstjani su na svoj način svjedočili jednostavnost i siromaštvo koje Biblija preporučuje, ali izvan zajedništva opće Crkve. Njihova težnja za jednostavnošću i poštenim svjedočenjem vlastite vjere vrijedna je poštovanja, makar je ne možemo u svemu odobriti.

THE USE OF SCRIPTURES IN THE WRITINGS OF/ABOUT BOSNIAN CHRISTIANS

Summary

Bosnian Christians were a sect of protest motivated by biblical poverty and simplicity in middle age Kingdom of Bosnia from about 1200 to 1463. An evidence of their use of Christian Scriptures can be found more in polemical writings of Latin theologians than in their own books and documents. This author has put this question within the middle age protest and renewal movements, like Cathars, Dominicans, Franciscans. Within the century from 1170 to 1270 a new type of Bible producing was invented in Paris and other medieval centers of theological learning, in form of one volume portable book which not rich people were able to provide and travelling preachers could carry it on their missionary journeys.

The most complete and preserved manuscript of Bosnian Christians is *Hvalov Zbornik*, written in 1404. It contains all New Testament canonical books, 150 canonical Psalms and eight Old Testament Canticles. Other preserved manuscripts and documents contain parts of the NT, prayers and letters which reflect the belief in Christ of Bosnian Christians, their liturgical Calendar and prayers for the dead. The Book of Revelation was mostly copied and commented among them. Latin theologians from Paulus Dalmatinus in 1250 to Cardinal Torquemada

---

⁵⁷ Usp. J. NISSEN, "Scripture and Community in Dialogue. Hermeneutical Reflections of the Authority of the Bible", u: J.-M. AUWENS - H. J. DE JONGE (ed.), *The Biblical Canons*, Leuven University Press 2003., str. 651-658; W. VOGELS, "La Structure symétrique de la Bible chrétienne", u: J.-M. AUWENS - H. J. DE JONGE (ed.), *The Biblical Canons*, str. 295-304.

in 1461 mostly wrote polemical writings against Cathars and other sectarian movements and they also addressed Catharist sectarians in middle age Bosnia whom they accused of rejecting the Old Testament, teaching dualism and distorting the doctrine and practice of the sacraments. Most trustworthy remnants of real doctrine and pastoral practice of Bosnian Christians can be found in the questions of Bosnian Franciscans submitted to Pope Gregory XI in 1372. One of the problems was that some Christian men in Bosnia asked to be admitted to Christian marriage ceremony, but they insisted on their condition to their future spouse: "Si eris mihi bona" which involved the husband's right to divorce his wife any time, for any reason. Bosnian Christians were a middle age movement of protest which for the sake of pure biblical religion finished in breaking communion with the Catholic Church. They disappeared with Turkish rule in Bosnia in 1463.